

РОЗВИДКИ І МАТЕРІАЛИ

Ірина Грицик

СИМВОЛІКА ОБРАЗУ ВОДИ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ БАЛАДАХ

Уважне вивчення “першоелементів” природи, що творять цілісну картину світу у фольклорі, безпомилково і без особливих труднощів виокремлює найосновніші, базові — небо, сонце, місяць, зорі, вода, земля, повітря, рослинний та тваринний світ. Та серед цих “наріжних каменів” є “один, який явно переважає інші і видається до інтимності дорогим і значущим для людей. Це вода...”¹. Взагалі символіка образу-поняття вода у світовій міфології доволі складна, глибока і багатопланова. “Як безмірна і безсмертна, вода є початок і кінець усього на землі”². Вода — це чистота, праматір усього живого, межа між світами, станами, етапами життя, життєдайне джерело, “інтуїтивна мудрість”.

Шанобливе, майже побожне ставлення українців до води є настільки виразною, помітною рисою світосприйняття, що майже всі дослідники звичаїв, традицій, вірувань нашого народу торкаються у своїх працях цієї проблеми, відзначаючи її. Так, скажімо, Г. Булашев стверджує, що “до води український народ відчуває глибоку повагу, бо вона конче потрібна для існування усіх живих істот”³. Митрополит Іларіон при дослідженні мотиваційної основи міфологеми *вода* зауважує: “Первісна людина рано запримітила, що вода приносить велике добро, бо оживляє землю і робить її плодючою”⁴.

Власне, така всеохоплююча життєдайність води, причетність її майже до всіх моментів людського існування і визначає багатогранність її міфопоетичної символіки — від принципів всезагального зачаття і народження, кохання аж до образу смерті. Отож не дивно, що в українському фольклорі (і в народних баладах зокрема) міфологема *вода* є одним з найчастотніших і смислово насичених образів, символіка якого текстово реалізується у цілому ряді варіантів і похідних образів, які в сукупності складають велике семантичне по-

ле. Дослідження символіки води в українських народних баладах засвідчують такий семантико-символічний ряд: вода — *море* — *ріка* — *Дунай* — *брід* — *ставок* — *роса* — *дощ* — *криниця*, а також парадигму пов’язаних з водою образів ритуально-процесуальних дій: *пити воду* — *дати напитися* — *брати воду* — *копати криницю* — *проливати воду* — *долати водну перешкоду (перепливати ріку (Дунай))* — *іти через брід* — *купатися* — *митися* — *падати у воду, топитися* — *піти за Дунай* тощо.

Зауважимо, що у баладних текстах значення символів водної стихії не обов’язково має мотиваційною основою вихідні реалії, а отже нерідко є досить незрозумілим для сучасника. Не осягнувши їх істинного, глибинного значення, звужуючи його до прямого лексичного, можна цілком хибно трактувати зміст пісні. Так, показовими прикладами цього є образи *море* та *Дунай*. Адже у народнопісенній мові *Дунай* вживається не як географічна назва, а “означає всяку більшу ріку”⁵. Аналогічно “під морем народ має на думці скупчення води без дна і меж”⁶.

З огляду на згадану вище багатогранність символу води, надзвичайно широку її смислову розгалуженість, зазначимо, що в цьому обмеженому за обсягом дослідженні неможливо ґрунтовно розглянути усі аспекти її символіки. Тому зосередимося на одному з найвиразніших її образно-семантичних текстових втілень — символічній парадигмі *вода*—*кохання*, простеженій на матеріалі українських народних балад. Вказана парадигма у контексті реалізується через два типи “водних” образів — первинні та вторинні (похідні). До перших зараховуємо символи з прямими номінаціями води чи водних стихій. До похідних — такі, де вода безпосередньо не згадується, але присутня назва одного з її агрегатних станів (роса, дощ),

предметів, явищ, з нею пов'язаних (міст, брід, криниця) тощо.

Спостереження над поетичним розвитком символіки **вода як кохання** в українських народних баладах свідчить про те, що чи не найчастотнішими її текстовими втіленнями є образи, пов'язані із споживанням води, питтям, почуттям спраги тощо. Загальною мотиваційною основою таких образів є бажання: пити — означає хотіти, бажати, прагнути чого-небудь. Однак, як свідчить досліджуваний матеріал, символіка пиття води (а отже і об'єкт бажання) роздвоюється залежно від того, хто цю воду споживає: кінь п'є воду — це наслідок спраги; хлопець, козак хоче пити — прагне кохання, залицяється. "Пити воду — означає кохати і бути коханим; напитися води — спосіб викликати любов" ⁷. Ось, наприклад:

Тут жіноче начало, закодоване у символіці води і реалізоване в образі дівчини, викликає спрагу у козака, прохання "дати напитися".

Дослідження міфопоетики образу *пити воду* в українських народних баладах свідчить, що найпоширенішим його варіантом є паралель: *козак напуває коня (тамусе його спрагу) — дівчина дає напитися козакові (прихильно ставиться до нього чи відповідає на його почуття)*.

Наприклад:

Марко коня напував, Галя воду брала,
Марко пісні заспівав, Галя сподобала.
— Сватай мене, Марку, бо я тебе люблю,
Ой я тебе люблю, я за тебе піду. (2.192)

Край Дунаю могилонька,
Край могили долинонька.
Там водиця — студененька
Козак коня напуває,
Дівча води приливає. (1, 265)

Приливати води в останньому прикладі — має виразне значення **заохочувати козака**.

Іншим частотним і смислово наповненим елементом парадигми *вода—кохання* є образ подолання водної перешкоди, переправи через воду. Виходячи із узагальненого значення води як межі між світами, станами людського буття тощо, можемо трактувати цей образ так: вода — виявлена у коханні межа між дівоцьким (чи парубоцьким) життям та шлюбом. Одночасно вона може слугувати символом певної перешкоди, ускладнення у коханні, подолання яких є перевіркою на силу почуттів. Звідки — *переправитися через воду* (ріку, Дунай), **подолати водну перешкоду** часто означає **бути вірним у коханні** і має виразне ритуально-процесуальне значення **одружитися**. У народних баладах цей мотив контекстуально розгалужується на кілька конкретно-символічних різновидів, найпоширенішими і найпоказовішими з яких є **міст, кладка, брід** та ін.

У "Словнику символів" Х. Е. Керлота зазначено: "...міст завжди означав перехід з одного стану в інший — зміну або прагнення змін" ⁸. Таке загальне значення символу **міст** в українських народних баладах часто набуває конкретно-символічного змісту зміни сімейного статусу. **Перейти через міст (кладку) — шлком певно одружитися**:

А без тую бистру річку
Тонка кладочка лежить.
А без тую тонку кладку
Мій миленький прибіжить. (1, 176)

Якщо *перейти міст — одружитися*, то *зламаний міст чи кладка* під час переправи означає *не здійснення шлюбних планів*:

Їхав, їхав козаченько до дівчини в гості
Провалився кінь вороний на каміннім
мості (1, 173)

Близький до вказаного значення *мосту* є також символ *броду*, оскільки їх об'єднує загальна сема "переправа через воду, долання водної перешкоди". Однак більше зацікавлення викликає інший семантичний різновид *броду*, пов'язаний з його функціонуванням як символу кохання, який текстово виявляється частотними формулами народно-пісенної мови іти *до броду по воду, брати воду біля броду*, напр.:

Ой біля броду брала дівка воду
Ой сподобала козака на вроду (1, 115)

Ой дай, боже, дощу, під вечір погоду,
Щоб вийшла дівчина до броду по воду.
(1, 126)

А там коло річки, а там коло броду,
Гей, гей, дана, кличе шварний шугай
дівчатко на воду
— Не піду, не піду по воду, шугаю,
Гей, гей, дана, бо я молоденька обмови
ся бою. (1, 329)

Як свідчать наведені приклади, *брід* — місце, де можна брати воду — тобто закохатися, місце побачень тощо.

Показовим семантичним відгалудженням образу *води* (зокрема переправи через воду) як символу кохання є доволі поширений у баладах про кохання мотив *врятування потопячого*. О. Потєбня з цього приводу зауважує: "переплисти Дунай, врятувати потопячого — такі самі символи шлюбу, як і перевід через міст, переправа через воду, перенесення через повітряний простір" ⁹:

На широкім Дунаю,
Недалеко від краю,
Ах, там молод козак потопає.
Просить він рятунку:
— Рятуй мене, миленька,
Бо я, молод козак, потопаю! —
А миленька до човна —
Вже є човно і весло:
— Ой не згинеш,

мій миленький,
не згинеш. (3, 28—29)

Більш того, такий порятунок означає, що майбутній шлюб буде щасливий, оскільки тут нашаровуються також відтінки перевірки на силу кохання, вірність тощо (пор. значення *утопити, утопитися*):

Пливало дівчатко по тихім Дунаю,
Перехожаться милий по зеленім гаю:
— Ей милий, миленький, допомож ми
приплинути,
Бо юж ми приходить в Дунайку загинути.
Милий прихопил, за ручку го вхопил,
За ручку го вхопил, з Дунайку вихопил.
Ліпший мій миленький, як отець
рідненький. (3, 29)

У міфопоетиці народних балад виявляємо і такий показовий і частотний похідний образ води як символу кохання як *криниця*. Для осягнення його вихідного значення і розуміння причини його високої частотності у народнопісенній творчості взагалі та у поетиці балад зокрема, відзначимо, що вихідними якостями та реаліями, що стали основою для символізації, в даному випадку, очевидно, слід вважати: а) наявність води; б) холод (як відомо, кринична вода завжди є холодною).

Вище вже йшлося про те, що в поетичному світобаченні та світорозумінні (не лише українців, а й багатьох народів світу) вода представляє жіночий принцип, є вираженням жіночого начала. З іншого боку, О. Потебня відстоює символічний зв'язок між образом холоду і красою та молодістю¹⁰. Якщо логічно пов'язати в єдине ціле названі значення, отримаємо символ із доволі обґрунтованою мотиваційною основою: *криниця, кринична вода* — молода, красива дівчина. За допомогою цієї декодованої формули легше “розшифрувати” символіку баладних образів, пов'язаних з мотивом кохання. От скажімо:

Позволь мені, мати, криницю копати,
Чи не прийдуть дівки зимну воду брати.
(1, 412)

Ой на горі два мулярі мурують кирницю,
Віддай, віддай, бідна вдово, свою
одиницю. (1, 370)

Якщо погодитися із тим, що символіка криниці, холодної криничної води пов'язана з образом молодої дівчини, то наведені приклади можуть бути підтвердженням того, що *копати, мурувати криницю* означає *кохати дівчину* або й *сватати її*. Отже, в даному випадку звернене до матері “дозволь копати” — не що інше, як прохання благословити на сватання, на шлюб.

Або інший приклад:

Копав, копав криниченьку
Недленьку-дві,
Любив козак дівчиноньку

Людам не собі...
А вже з тої кирниченьки
Орли воду п'ють,
А вже мою дівчиноньку
До шлюбу ведуть.

Тобто *копати криницю і не пити з неї води* — те саме, що *любити дівчину, але не одружитися з нею*.

Іншою частотною фольклорною формулою, що впливає із зв'язку води з коханням і є показовим відгалуженням аналізованої образної парадигми, є *пішла дівчина по воду* або *дівчина воду брала*. “Один з обов'язків дочки і взагалі молодої жінки у сім'ї — ходити по воду”, — пише з цього приводу О. Потебня¹¹. Тобто ймовірність зустріти дівчину біля криниці була дуже високою. Ось чому з часом криниця стає місцем побачень закоханих, місцем залицянь, і саме в цьому значенні засвоюється народнопісенною поетикою.

Отже, як бачимо, серед усієї багатоаспектності і насиченості образу *води*, засвідчених у поетиці українських народних балад, одними з найвиразніших і найбільш частотних є символічні значення пов'язані з мотивом кохання. Парадигма *вода — кохання* виявляє функціональну активність і доволі широку образну розгалуженість, дає цілий ряд цікавих, конкретних образів, прямих та похідних значень, які мають ґрунтовну семантичну мотивацію і давню фольклорну традицію.

Київ

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ:

Бал. — Балади: Кохання та дошлюбні взаємини. — К.: Наукова думка, 1987.

Бод. — Українські народні пісні в записах Осипа та Федора Бодяньських. — К.: Наукова думка, 1978.

Н. тв. — Балади. Народна творчість. — К.: Дніпро, 1987.

¹ Новиченко Л. “О водо, о шастя земне!” // Поетичний світ Максима Рильського. — К., 1993. — С. 176.

² Керлот Х. Е. Словарь символов. — REFL-book, 1994. — С. 115.

³ Булашев Г. Український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. — К., 1993. — С. 277.

⁴ Митрополит Іларіон. Дохристиянські вірування українського народу. — К., 1992. — С. 40.

⁵ Дей О. І. Українська народна балада. — К., 1986. — С. 108.

⁶ Булашев Г. Український народ у своїх легендах...

⁷ Потебня О. О. О некоторых символах в славянской народной поэзии // Слово и миф. — М., 1989.

⁸ Керлот Х. Е. Словарь символов. — С. 330.

⁹ Потебня О. О. О некоторых символах в славянской народной поэзии. — С. 233.

¹⁰ Там же. — С. 327.

¹¹ Там же. — С. 328.